

ПРОЯВЛЕНИЯ НА НЕПРЕОДОЛИМАТА СИЛА ПРИ ОБЯВЕНО В БЪЛГАРИЯ
ИЗВЪНРЕДНО ПОЛОЖЕНИЕ*Момчил Иванов*MANIFESTATIONS OF FORCE MAJEURE IN A STATE OF EMERGENCY
DECLARED IN BULGARIA*Momchil Ivanov*

Abstract: The article addresses the current issue of the manifestations of force majeure in the state of emergency in Bulgaria, declared in 2020. The emphasis is on the Law on Measures and Actions during the state of emergency and on overcoming the consequences and orders of the Minister of Health as manifestations of force majeure by analysing its essential features according to Article 306 of the Bulgarian Law on Commerce. A distinction has been made between these forms of force majeure and economic intolerance.

Keywords: force majeure, economic intolerance, state of emergency.

През 2020 г. в България възникна и се усложни епидемичната обстановка, свързана с разпространението на COVID-19. Поради тази причина Народното събрание обяви извънредно положение за цялата територия на държавата с Решение от 13.03.2020 г. На това основание бе приет специалният Закон за мерките и действията по време на извънредното положение и за преодоляване на последиците¹ (ЗМДВИП) и бе изменен Законът за здравето (ЗЗ). В тази връзка министър на здравеопазването издаде поредица от заповеди, въвеждащи конкретни и различни противоепидемични мерки за социална дистанция между лицата, пребиваващи в България (вж. Заповед № РД-01-124/13.03.2020 г., изм. и доп. със заповеди № РД-01-131/17.03.2020 г. и др.)². В последствие кметовете на много общини в

страната издадоха сходни заповеди, а общинските съвети приеха решения с подобен характер.

Част от разпоредбите на ЗМДВИП и основно заповедите на министъра на здравеопазването поради своя императивен и ограничаващ характер се отразиха негативно (пряко или косвено) върху нормалното осъществяване на редица стопански (търговски) дейности в България. Особено тежко бяха засегнати някои сектори в икономиката като: хотелиерство и ресторантьорство; строителство; култура, спорт и развлечения; сухопътен, въздушен и морски транспорт. Туристически и спортни обекти (например дискотеки, барове, ресторанти, стадиони, спортни зали) бяха затворени, а обемът на транспортните услуги намаля в пъти в сравнение с 2019 г. На практика из-

¹ Обн. ДВ, бр.28/24.03.2020г., в сила от 13.03.2020 г.

² Заповедите на министъра на здравеопазването, издадени във връзка с обявеното извънредно положение на основание ЗЗ, са публикувани на страницата на ел. сайт **Единен информационен портал – COVID-19 | coronavirus.bg**

вършването на обичайните търговски дейности (сделки) в изброените сектори бе спряно или силно ограничено.

Нормативно уредените и административно въведените ограничения и забрани в отделни категории търговски отношения поставиха във временна невъзможност длъжника по сключени от него търговски сделки да изпълнява добросъвестно своите задължения спрямо кредиторите си. Предвид необичайния, извънреден и обективен характер на рестриктивните актове на държавните органи и поради липсата на вина у задълженото лице за неизпълнението на неговите задължения следва да се постави следният въпрос. Налице ли е непреодолима сила съгласно чл. 306 от Търговския закон³ (ТЗ) по време на обявено извънредно положение в България и кои са проявите ѝ форми?

Непреодолимата сила е уредена в чл. 306 ТЗ. Същностните признаци на това понятие могат да се изведат от ал. 2 във вр. с ал. 1 на чл. 306 ТЗ. В теорията⁴ и съдебната практика⁵ като такива се разглеждат и анализират: наличието на събитие от извънреден характер; непредвиденост (съответно непредвидимост)

или непредотвратимост на събитието; настъпването на събитието след сключването на сделката; причинна връзка между събитието и неизпълнението (невъзможността за изпълнение) на задължението по търговска сделка.

1. Чл. 306, ал. 2 ТЗ урежда само събитието като вид юридически факт (ЮФ) на непреодолимата сила. В доктрината⁶ и практиката (съдебна⁷, арбитражна,⁸ договорна⁹) като нейни проявления се признават и разглеждат още актовете на държавните и общински органи, като закони, подзаконовни нормативни актове, индивидуални административни актове.

Квалифициращ и задължителен техен белег е извънредният им характер. ЗМДВИП и заповедите на здравния министър имат такъв характер поради следните критерии: първият е формален – основанието за тяхното приемане (издаване), а именно обявеното извънредно положение. То определя инцидентния характер на тези актове и извънредното им настъпване като ЮФ.

Вторият критерий е съдържателен (по същество). Чрез въпросните актове се налагат необичайни забрани и ограничения, засягащи негативно определена категория търговски

³ Обн. ДВ, бр. 48/18.06.1991 г.

⁴ Вж. **Герджиков, О.** Търговски сделки. Трето преработено и допълнено издание. София: ИК „Труд и право“, 2008, с. 51–52; Също и **Бъчварова, М.** Непреодолимата сила в търговското право. *Търговско право*, № 2, 2015, с. 8–9; Добавя се още, че събитието трябва да бъде непредвидено и непредвидимо – вж. и **Стефанов, Г.** Търговско право. I част. Търговско качество. Търговско предприятие. Търговско представителство. Търговски дружества – общи положения. Търговски сделки – общи положения. В. Търново: Абагар, 2005, с. 305–307.

⁵ Вж. Определение № 276/07.05.2009 г. по т.д. №68/2009 г. ВКС: допълва се още, че следва да са налице кумулативно: непредвидимост на събитието, извънреден характер и причинна връзка между тях и невъзможността за изпълнението или непредотвратимост на събитието, извънреден характер и причинна връзка – вж. Решение №6/27.02.2013 г. по търг. д. №1028/2011 г., ВКС.

⁶ Приема се, че актовете на държавни и общински органи, нормативните актове, постановленията на МС, нормативен акт за установяване на митническа забрана за внос или износ следва да се квалифицират по-скоро като непреодолима сила, отколкото като случайно събитие, освен ако са предотвратими. – вж. **Калайджиев, А.** Облигационно право. Обща част. Пето преработено и допълнено издание. София: Сиби, 2010, с. 321–322; Форсмажорни обстоятелства могат да бъдат и действия на държавни органи – вж. **Голева, П.** Непреодолимата сила и нейното прилагане в съдебната и арбитражна практика. *Пазар и право*, кн. 4, 2004, с. 23.

⁷ Вж. Заключение на генералния адвокат, представено на 14 март 2013 г., по дело С-509/11, Съд на Европейския съюз, публикувано в InfoCuria, Съдебна практика.

⁸ Вж. Решение по МАД №45/1998, АС при БТПП. Допуска се нормативен акт за налагане на ембарго и мораториум да има значението на непреодолима сила.

⁹ Вж. Решение № 322/04.04.2017 г., ВКС, 4 г.о. по гр. д. № 1410 по описа за 2016 г. В решението се обсъжда и допуска възможността в съдържанието на договор за строителство да се предвидят като форми на непреодолима сила новоприети нормативни актове, административни актове на държавни и общински органи и др.

дейности (търговски правоотношения). Така например съгласно т. 1 и т. 5 от Заповед №РД-01-124/13.03.2020 г. се въвеждат забрани за посещения от лица на определена категория търговски обекти (игрални зали, барове, ресторанти и др.) съответно на обекти от спортен, културно-развлекателен и научен характер (театри, кина, спортни и СПА центрове и др.). Според чл. 6 ЗМДВИП до два месеца след отмяната на извънредното положение при забавя за плащане на задължения от страна на частноправни субекти, длъжници по договори за кредит и други форми на финансиране по чл. 3 от Закона за кредитните институции (ЗКИ), не се начисляват лихви за забава и неустойки, задължението не може да бъде обявено за предсрочно изискуемо и договорът не може да бъде развален поради неизпълнение.

Посочените рестрикции имат обратен по смисъл и необичаен (ненормален) характер спрямо съществуващия трайно установен правен ред в ТЗ, ЗКИ и други закони, регулиращи търговските правоотношения (склучването и изпълнението на търговските сделки). Принудително породени от извънредното положение, те са рядко и изключително явление в стопанския оборот с негативен ефект върху него.

В доктрината има разбиране, че извънредността на непреодолимата сила има абсолютен характер¹⁰. Следва обаче да се внесе уточнение в конкретния случай. Извънредният характер на ограниченията и забраните не трябва да се абсолютизира, а да му се придаде относително действие спрямо времеви обхват и сфери (области) на приложение. Необ-

ходима е преценка ad hoc, тъй като рестрикциите са нетипични за категорията търговски дейности (правоотношения), които обхващат и временно (инцидентно) регулират. Те нямат периодичен или постоянен характер, предвид факта, че обявеното извънредно положение е временно (а не постоянно) като продължителност.

2. Нормативно установените и административно наложените забрани и ограничения в ЗМДВИП съответно в Заповед №РД-01-124/13.03.2020 г. трябва да са непредвидени и непредвидими като проявления на непреодолимата сила към момента на сключване на съответната търговска сделка. Непредвиденост означава страните по сделката да не са ги включили като изрична клауза от нейното съдържание, според която длъжникът ще носи отговорност за неизпълнение на задълженията си и в случай на настъпването им като извънредно обстоятелство.

За разлика от нея, може да се разгледа и обратната хипотеза, т.е. да е налице противоположният признак-предвиденост на конкретни проявления на непреодолимата сила¹¹. Кредиторът и длъжникът може да са изключили изрично чрез договорна клауза позоваването на непреодолима сила, проявяваща се в забрани и ограничения, основани на извънредното положение¹². Това означава, че длъжникът ще носи отговорност за неизпълнение на задълженията си въпреки тяхното приемане (налагане). Договорните клаузи обаче трябва да бъдат достатъчно конкретни и съответстващи на установените в ЗМДВИП и Заповед №РД-01-124/13.03.2020 г. рестрикции.

¹⁰ Вж. **Джеферлиева, В.** Относно правната уредба на непреодолимата сила. *Търговско право*, №2, 2014, с. 31.

¹¹ В арбитражната практика се допуска в сключения договор страните да изключат позоваването на форсмажор при необичайни климатични промени или други природни явления, вкл. засушаване. Договорното ограничаване на непреодолимата сила има правно действие. – вж. Решение от 31.03.2010 г. по ВАД № 153/2009 г. на Арбитражния съд при БТПП; не може да се позовава на непреодолимата сила длъжник, който се е задължил да носи отговорност и в такива случаи – вж. **Стефанов, Г.** *Търговско право*. I част..., с. 308.

¹² Подобна договорна клауза би могла да бъде постигната чрез използване на различни алтернативни способи за разрешаване на спорове. В това отношение типичен пример е медиацията, която има облекчен и гъвкав характер и набира все по-голяма популярност в търговско-правните отношения. Вж. по-подробно за критериите за допустимост на разрешаване на спорове в процедура по медиация **Борисов, Б.** За понятието медиативност по правни и неправни спорове. *Сборник с доклади от Международна научна конференция на тема „Конфликтът и неговото разрешаване – юридически, исторически, икономически и психологически аспекти“*, 29.11.2019 г. В. Търново: Фабер, 2020, с. 320–324.

Макар и непредвидени, може да е съществувала реална възможност проявлението на непреодолимата сила да са били предвидими от страните по време на сключване на сделката. По мое мнение е необходимо включването и на признака „непредвидимост“ относно тяхното бъдещо настъпване¹³. Изискването за непредвидимост не е изрично уредено в чл. 306, ал. 2 ТЗ, но то следва от задължението на длъжника да бъде добросъвестен и да полага грижата на добър търговец. Непредвидимостта се изразява в невъзможността страните по сделката да са предвиждали (допускали) настъпването на уредените в горепосочените актове ограничителни мерки, т.е. необходима е преценка *ad hoc*. На непредвидимостта не трябва да се придава абсолютен характер и да се отнася до всякакъв (какъвто и да е) вид законови и административни ограничения. Този субективен елемент приоритетно се отнася до длъжника. В случая той не е могъл и не е бил длъжен да предвиди (да знае), че при обявено извънредно положение ще бъдат наложени конкретни ограничителни мерки и забрани, които ще възпрепятстват изпълнението на задълженията му по сключени търговски сделки. И обратно, ако е могъл да предвиди настъпването на тези обстоятелства, той е нямало да сключи съответната сделка, полагайки грижата на добър търговец. За възможната предвидимост следва да се направи същата преценка относно нейната конкретност и ограниченост по обхват, т.е. очаквано ще настъпят конкретни рестрикции за определен вид търговска дейност (сделки) и стопански обекти.

Непредвидеността и непредвидимостта трябва да се преценят съобразно времето на приемането (издаването) на съответния публичноправен акт, липсата или наличието на знание у длъжника и моментът на сключването на сделката. Затова е необходимо да се разграничат два случая на проявления на непреодолимата сила – на Заповед № РД-01-

124/13.03.2020 г. и на ЗМДВИП. В единия случай, за да е налице непреодолима сила, сделката трябва да бъде сключена преди издаването на Заповед №РД-01-124/13.03.2020 г. и нейното публично обявяване на сайта на Министерството на здравеопазването. Оповестяването на този акт е приложение на принципа за публичност и достъпност, който следва да се приложи в тази хипотеза. От този момент длъжникът би могъл да се информира за наложените със заповедта рестрикции. Ако сделката е сключена след този момент, въпросната заповед не би могла да има проявление на непреодолима сила.

В другия случай сделката трябва да бъде сключена преди приемането на ЗМДВИП и удостоверяването му от председателя на Народното събрание на 23.03.2020 г. Наложена е практиката преди издаването на Указа на Президента на РБългария за обнародването на законите и самото им обнародване приетите закони да се оповестяват на сайта на Народното събрание. Сайтът е публичен и общодостъпен. Датата на приемането, удостоверяването и оповестяването на ЗМДВИП е една и съща. От този момент, а не от момента на обнародването на ЗМДВИП, длъжникът следва да се счита за недобросъвестен и да положи грижата на добър търговец, т.е. могъл е да узнае и е длъжен да предвиди, че предстои неизбежното прилагане на законовите рестрикции. Поради тази причина той не трябва да сключва сделки, чиито задължения ще попаднат под техния обхват.

Към момента на сключването на сделката от длъжника той трябва да бъде правоспособно ФЛ или ЮЛ. Считам обаче, че няма пречка сделката да бъде сключена от името на ЮЛ – длъжник в процеса на неговото учредяване от неговите учредители¹⁴. След неговото възникване като правен субект (например вписване на търговското дружество в Търговския регистър) ЮЛ – длъжник ще може да се

¹³ Така и **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 306. В съдебната практика непредвидимостта на събитието се свързва с извънредния му характер и се изразява в невъзможността при сключването на търговската сделка страните да са допускали настъпването му, което събитие да осуети изпълнението на поетото задължение – вж. Решение №6/27.02.2013 г. по търг. д. №1028/2011 г., ВКС.

¹⁴ Вж. повече по този въпрос у **Баланов, Й.** Действия на учредителите от името на учредяваното юридическо лице. *De jure*, 2011, №1, с. 72–84.

позове на непреодолимата сила в отношенията си с кредиторите.

От гореизложеното следва изводът, че сделката може да бъде сключена и по време на обявеното извънредно положение, но до окончателното приемане на ЗМДВИП, съответно издаването на Заповед № РД-01-124/13.03.2020 г., и тяхното оповестяване. До този момент у длъжника е липсвало знание (представа), че със сигурност ще настъпят конкретните забрани и ограничения за изпълнението на определени задължения по сключвани от него сделки. Той не е бил в състояние достатъчно конкретно да предвиди тяхното настъпване поради липсата на достъп до съдържанието на посочените актове.

3. За следващия признак на непреодолимата сила – непредотвратимостта – е необходима специална преценка за нейния обхват (относимост). В доктрината¹⁵ и съдебната практика¹⁶ има схващане, че непредотвратимостта е свързана не само с настъпването на събитието, но и с неговите последици. Непредотвратимостта не следва да се отнася до и да засяга единствено и само приемането (издаването) на публичноправните актове. Тя трябва да се преценява и разглежда като признак спрямо прилагането на конкретните забрани и ограничения, уредени в тези актове, и тяхното действие във времето. По своята същност те представляват нормативноустановени или административни правила за поведение, които имат обективен и императивен характер. Те са

задължителни за спазване от всички правни субекти.

В юридическата литература е дискуссионен въпросът, засягащ преценката на непредотвратимостта – дали тя се отнася само до длъжника по сделката, или за всички лица (за цялото общество)¹⁷. Публичноправните актове, съдържащи императивни правила за поведение, имат външен за всички лица произход (вкл. и за длъжника) и са непреодолими чрез правомерни правни действия. Тази непреодолимост е абсолютна, като страните по сделката не могат да договорят нещо различно (обратно по смисъл) на установеното. Непредотвратимостта следва да се прецени обаче и съобразно възможностите на търговците, извършващи еднотипна (сходна, подобна) търговска дейност в съответните търговски обекти (например хотели, ресторанти, барове), попадащи под обхвата на отделните мерки¹⁸. Необходимо е подходът *ad hoc* спрямо мястото на извършване на търговската дейност (изпълнението на задължението) и нейния вид (характера на извършваните сделки)¹⁹, поради различните проявления на непреодолимата сила (нормативни или административни) и тяхното приложение. Трябва да се констатира още, че поради обективния характер на ограниченията, съответно забраните, те биха настъпили (се приложили) и причинили невъзможност за изпълнение на задължението дори и при полагането на всички усилия, представляващи грижата на добър търговец от длъжника, за тяхното преодоляване²⁰.

¹⁵ Вж. **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 306.

¹⁶ Вж. Решение №6/27.02.2013 г. по търг. д. №1028/2011, ВКС.

¹⁷ Повече този въпрос – вж. **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 306.

¹⁸ В подобен смисъл и **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 307; В доктрината има становище, че белег на непредотвратимостта е, че тя не зависи от субективните възможности на длъжника – вж. **Георгиев, А.** Практически аспекти на приложението на чл. 306 ТЗ в търговските отношения. *Търговско и конкурентно право*. № 9, 2009, с. 30.

¹⁹ В съдебната практика се приема, че съдът има право при преценка на изпълнението на задължения по дадена сделка да приеме или да не приеме определени събития за *force majeure* – вж. Определение № 276/07.05.2009 г. по т. д. № 68/2009 г., ВКС.

²⁰ В практиката на ВКС е аргументирано становището, че последиците на събитието не могат да бъдат преодоляни и при полагането на дължимата грижа за изпълнение на задължението. Непредотвратимостта на събитието следва да се оценява към момента на настъпването му и към следващите от събитието действия на длъжника, чрез които биха могли да се преодолеят последиците му – вж. Решение № 6/27.02.2013 г. по търг. д. № 1028/2011 г., ВКС; в същия смисъл за непреодолимостта на последиците на настъпилото внезапно извънредно събитие въпреки положените усилия от длъжника, вж. Решение № 2476/20.02.2019 г. по адм. д. №11440/2018 г., ВАС.

Може да се разгледа и обратната хипотеза, при която няма непреодолима сила, защото липсва непредотвратимостта. За изпълнението на определени задължения по някои търговски сделки може да се окаже, че е налице преодолимост на разпоредителните мерки, т.е. длъжникът е могъл и е бил длъжен да ги избегне, предприемайки съответните правомерни действия. Тук няма причиняване на невъзможност за изпълнение поради установено друго, алтернативно правило за поведение. Така например в т. 1 от Заповед №РД-01-124/13.03.2020 г. се разрешава на ресторанти и заведения за бързо хранене извършването на доставки до адрес на техни клиенти. Търговецът, собственик на такива обекти, може да е сключил договор с предмет осигуряване на храна с друго лице търговец – ФЛ или ЮЛ (собственик на предприятие, цех, склад на едро, хотел, в което работят негови работници/служители), позволяващ и подобен вид услуги. Тогава собственикът на обектите не може да се позове на административния акт като непреодолима сила, възпрепятстващ изпълнението на задълженията му по договора. В този случай мястото на изпълнение на задължението (ресторанта или заведението за бързо хранене) няма решаващо и изключително значение.

4. Съгласно чл. 306, ал.1, изр. първо ТЗ непреодолимата сила трябва да причинява невъзможност за изпълнение на задължението от страна на длъжника. Горепосочените императивни рестриктивни правила (нормативни и административни) причиняват юридическа, а не фактическа, невъзможност за изпълнение на задължението от длъжника. Фактическото изпълнение на задължението е възможно, но то би довело до санкционни последици за нарушителя. Ако длъжникът изпълни задълже-

нието си по сключена от него сделка въпреки наложената забрана (например осигури достъп до помещението на лица за провеждане на масово мероприятие съгласно сключен договор за наем), ще му бъде наложена глоба и ще бъде принудително затворен стопанисвания от него обект. Съгласно чл. 209а, ал. 1 от ЗЗ нарушението или неизпълнението на въведени с акт на министъра на здравеопазването противоепидемични мерки се наказва с глоба в размер на 5000 лв.

Непредотвратимостта на ограничителните мерки определя причинната им връзка с невъзможността за изпълнение на задължението²¹. Тя е неразривно свързана с невъзможността за договорно отклонение от написаните в мерките правила за поведение. Обективният характер на публичноправните актове, които ги съдържат, предопределя същия обективен характер на невъзможността за изпълнение на задължението от длъжника²². Наложениите забрани или ограничения са непреодолими за всички други лица и те биха били в същата невъзможност за изпълнение, както конкретно задълженото лице.

От казаното дотук следва заключението, че сами по себе си пандемията от COVID-19 и обявеното извънредно положение не могат да се квалифицират като непреодолима сила²³, тъй като те не покриват всички признаци на тази категория. Те не могат да причинят юридическа невъзможност за изпълнението на задължения по сключени сделки от длъжника.

Необходимо е да се направи отграничение на проявленията на непреодолимата сила при обявено извънредно положение от сходния ѝ институт стопанска непоносимост. Когато изпълнението на задължението от длъжника е възможно, въпреки настъпването на непредвидени и непреодолими обстоятелства,

²¹ Между събитието и невъзможността за изпълнение следва да има причинна връзка. – вж **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 306.

²² За обективната невъзможност за изпълнение на задължението вж. повече у **Владова-Иванова, В.** Непреодолимата сила в търговското право-понятие и квалифициращи признаци. *Известия*. Списание на Икономически университет – Варна. Онлайн издание. Том 61, № 1–2, 2017, с. 62.

²³ В практиката на ВАС има разбиране за неправилността на схващането, че непреодолимата сила винаги трябва да се свързва с обявяване на бедствено положение, защото това не може да се изведе като абсолютно разбиране на дефиницията в чл. 306 ТЗ – вж. Решение № 2672/26.02.2013 г. по адм. д. № 7923/2012 г., ВАС.

тогава не е налице непреодолима сила²⁴. Ако вследствие на обявеното извънредно положение и продължаващите ограничителни мерки настъпи икономическа криза (временна или продължителна), тя може да създаде предпоставки за възникване на изключителна несправедливост в отношенията между страните по сделката²⁵. Така например, ако длъжникът развива хотелиерска и/или ресторантьорска дейност, вследствие на кризата и рестриктивните мерки може да е намалял силно обемът на сключените от него сделки²⁶ или въобще да липсва такъв. Поради това отсъства реализирана от него печалба. За да си изпълнява паричните задължения, необходимо е длъжникът да получи кредити, но няма да има средства, с които да ги върне (обезпечи) на кредитора. Това положение би означавало наличие на стопанска непоносимост²⁷, тъй като изпълнението на задължението е възможно, но би довело до несправедливото ощетенане на длъжника (например неговото разорение или изпадане в неплатежоспособност).

Престирането от задълженото лице би противоречало на принципите на справедливостта и добросъвестността, приложими в договорните отношения между равнопоставени лица. Освен че изпълнението е възможно, при стопанската непоносимост е допустимо прилагането ѝ спрямо парични задължения. За разлика от нея, непреодолимата сила по правило е неприложима към парични задължения²⁸. Като се има предвид влошаването на икономическата конюнктура в България през 2020–2021 г. (особено в браншовете хотелиерство, ресторантьорство, туроператорска и туристическа дейности), може да се констатира, че на практика проявленията на непреодолимата сила – наложените забрани и ограничения причиняват и създават условия

за стопанска непоносимост – икономическа криза поради намалял обем на реализираните търговски сделки или липса на такъв в посочените браншове.

БИБЛИОГРАФИЯ / REFERENCES

Борисов, Б. За понятието медиативност по правни и неправни спорове. *Сборник с доклади от Международна научна конференция на тема „Конфликтът и неговото разрешаване – юридически, исторически, икономически и психологически аспекти“*, 29.11.2019 г., В. Търново: Фабер, 2020 // **Borisov, B.** Za ponyatiето mediativnost po pravni i nepravni sporove. *Sbornik s dokladi ot Mezhdunarodna nauchna konferentsiya na tema „Konfliktat i negovoto razreshavane – yuridicheski, istoricheski, ikonomicheski i psihologicheski aspekti“*, 29.11.2019 g., V. Tarnovo: Faber, 2020

Баланов, Й. Действия на учредителите от името на учредяваното юридическо лице.– *DE JURE*, 2011, №1. // **Balanov, Y.** Deystvia na uchreditelite ot imeto na uchredyavanoto yuridicheskoto litse. *DE JURE*, 2011, № 1.

Бъчварова, М. Непреодолимата сила в търговското право. *Търговско право*, № 2, 2015. // **Bachvarova, M.** Nepreodolimata sila v targovskoto pravo. *Targovsko pravo*, № 2, 2015.

Владова-Иванова, В. В. Непреодолимата сила в търговското право-понятие и квалифициращи признаци. *Известия*. Списание на Икономически университет – Варна. Онлайн издание. Том 61, № 1–2, 2017. // **Vladova-Ivanova, V. V.** Nepreodolimata sila v targovskoto pravo-ponyatie i kvalifitsirashti priznatsi. *Izvestia*. Spisanie na Ikonomicheskii universitet – Varna. Onlayn izdanie. Tom 61, № 1–2, 2017.

Герджиков, О. Търговски сделки. Трето преработено и допълнено издание. София: ИК „Труд и право“, 2008. // **Gerdzhikov, O.** Targovski sdelki. Treto preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: IK „Trud i pravo“, 2008.

²⁴ Вж. Решение № 255/24.04.2002 г. по гр. д. № 1079/2001 г., V г. о. ВКС; В случая се касае за стопанска непоносимост, когато след сключване на договора настъпят непредвидени и непреодолими обстоятелства, които поначало не правят невъзможно изпълнението, но самото изпълнение би довело до несправедливо и в противоречие с добросъвестността състояние за длъжника, вж. Решение №255/24.04.2002 г. по гр. д. № 1079/2001 г., V г.о., ВКС.

²⁵ Вж. Решение № 183/21.11.2018 г. по т.д. №542/2018 г., I т.о., ВКС.

²⁶ Намалелият обем на продажбите вследствие от Световната икономическа криза е предпоставка за уважаване на иска по чл. 307 ТЗ, вж. Решение № 240/12.09.2013 г. по т.д. № 259/2011 г., ВКС.

²⁷ В подобен смисъл, вж. Решение № 183/21.11.2018 г. по т.д. № 542/2018 г., I т.о., ВКС.

²⁸ Вж. **Стефанов, Г.** Търговско право. I част..., с. 308.

Георгиев, А. Практически аспекти на приложението на чл. 306 ТЗ в търговските отношения. *Търговско и конкурентно право*, № 9, 2009. // **Georgiev, A.** Prakticheski aspekti na prilozhenieto na chl. 306 TZ v targovskite otnoshenia. *Targovsko i konkurentno pravo*, № 9, 2009.

Голева, П. Непреодолимата сила и нейното прилагане в съдебната и арбитражна практика. *Пазар и право*, кн. 4, 2004. // **Goleva, P.** Nепreodolimata sila i neynoto prilagane v sadebnata i arbitrazhna praktika. *Pazar i pravo*, кн. 4, 2004.

Джеферлиева, В. Относно правната уредба на непреодолимата сила. *Търговско право*, №2, 2014. // **Dzheferlieva, V.** Otnosno pravната uredba na nepreodolimata sila. *Targovsko pravo*, №2, 2014.

Калайджиев, А. Облигационно право. Обща част. Пето преработено и допълнено издание. София: Сиби, 2010. // **Kalaydzhiev, A.** Obligatsionno pravo. Obshta chast. Peto preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: Sibi, 2010.

Стефанов, Г. Търговско право. I част. Търговско качество. Търговско предприятие. Търговско представителство. Търговски дружества-общности. Търговски сделки – общности. Велико Търново: Абагар, 2005. // **Stefanov, G.** Targovsko pravo. I chast. Targovsko kachestvo. Targovsko predpriatie. Targovsko predstavitelstvo. Targovski druzhestva-obshti polozhenia. Targovski sdelki – obshti polozhenia. Veliko Tarnovo: Abagar, 2005.